

prinosi

Mirko Đorđević

PESNIČKA PORUKA SVETOGA FRANJE

1. Ako smo zaista spremni da oslušnemo, da primimo i da razumemo pesničku »poruku« iz vrela duhovne lirike svetoga Franje, bilo bi neophodno — čini mi se da je taj uslov nezaobilazan — da zavirimo u horizonte vremena, u daleke prostore XIII veka, u kojima je svetitelj i pesnik živeo. Naravno, ne tek radi istorijskog osvrta — vreme, ličnost, pa dobrim delom i opus svetoga Franje nisu nepoznati — već s ciljem da osetimo smisao onoga što se u teorijsko-književnom i književno-istorijskom smislu označava kao pesnička *poruka*. Istina, mi još nismo sigurni da li se mladić nazvan Bernardino rodio **1181**, kako se često tvrdi, ili godinu dana kasnije, ali znamo da se život *siromaha* — onaj se talijanski deminutiv može lepo prevesti na naš jezik rečju *siromašak* — okončao **1226**. Međutim, i istorija i legenda, i biografija i hagiografija slažu se u jednom: mladić, sin suknara, ponet istinom Hristovog jevanđelja stvara »red«, u početku neobičnu družinu, neku vrstu družine »hipika« koji kreću putem što je u očima običnog sveta bio put bezumnika, onih koji hoće nemoguće. Tako se iz plamena vere — jer drugog izvora tu nema, ne pominju ga ni istorija ni legenda — začinje život monaške republike koja se temeljila — i sada se temelji — na principima jevanđeoskog komunizma, odricanja od privatne svojine, opiranja svetovnoj i crkvenoj hijerarhiji i ustaljenim vrednostima sveta. Saputnici svetoga Franje utemeljuju zajednicu u kojoj se vlada stvarima, a ne ljudima, u kojoj se ostvaruje pravilna raspodela ne samo materijalnih dobara već i pravilna raspodela onog najvišeg dobra, onog najvišeg dara — dobra i dara ljubavi.

U tim prilikama, u granicama svojega ličnog i istorijskog vremena i prostora, oglašava se i lirski zov svetitelja iz Asiza.

O tom daru, najvišem kojim je Bog darovao čoveka, govore sva dela koja su *laudes de virtutibus* i *laudes Dei*, dela pisana na latinskom, ali i na prelepom umbrijskom dijalektu. Ni ratovi između Perude i Asiza, ni krstaški ratovi, ni delom raspusna mladost nisu bacili senku na sjaj i lepotu tog pesničkog dela, ali mi nećemo govoriti o tome, nećemo govoriti čak ni o »teologiji« svetoga Franje — nas će zanimati, prema prirodi po-

sla kojim se bavimo, značenje i zvučanje lirike, duhovni zov koji je drugo ime za termin »poruka«, a najviše ono *stanje* lirskog subjekta koje — i sasvim je normalno što je to tako — još nije odgonetnuto. U tom smislu pesnička poruka o kojoj govorimo nije značila mnogo samo ljudima Zapada, samo ljudima onoga doba već je značila, a znači i danas, mnogo i ljudima Istoka, ljudima našega doba. Dah lirskog i duhovna dimenzija, snaga intelekta i žar srca spajaju se u poeziji svetoga Franje na crti univerzalnog, onog dakle što je sinonim trajnog — ljudskog i hrišćanskog. Umetničko delo koje ima tu značajku sigurno ima znak večnosti i trajanja. U poeziji Svetitelja iz Asiza niko takav znak poricao nije — on nas prati u proticanju vremena i poziva da ga čitamo.

Taj znak, taj pečat večnosti, ljudi su različito čitali, ali su veoma zanimljiva — nama su ona najvažnija — ona čitanja koja su stajala podalje od uskokonfesionalnih shema, od književno-kritičkog redukcionizma, koji ne uspeva da čita pravu poeziju. Zato ćemo se osvrnuti na jedno tumačenje dela svetoga Franje — ne samo njegove poezije — koje nas najviše približava dešifrovanju onog *stanja* koje smo pomenuli, stanja pesničkog subjekta i njegovog stava prema svetlu. Jer, ako već govorimo o »poruci«, ona se ne može odvojiti od tog »stanja« lirskog subjekta pesnika čijim se delom ovde bavimo. Drukčije rečeno, bez kakvog-takvog odgovora na to pitanje, rasprava o dimenzijama duhovnosti u lirici svetoga Franje može biti ponavljanje neobaveznih fraza — udaljavanje od doživljaja koji uvek mora pratiti svaki *odgovor*. Duh je jedini stvaran, ali on se u svetlu nikada dokraja ne objektivizira: najviše svetio je Isus koji je u svetlu putokaz, a čovekov put je put permanentnog »oboženja« i sve te istine ponavlja i sveti Franjo — međutim, on ih ne ponavlja kao teološke definicije, već kao pesnički iskaz oplemenjen snagom zvučanja koje u sebi nosi značenje. Zato nam se čini da je ruski mislilac Berdajev ne samo izrekao laskave reči o delu svetoga Franje već je kazao i ono što nas najbolje približava dešifrovanju pominjanog stanja lirskog subjekta. Valja imati na umu da je Berdajev imao valjano objašnjenje za razrešenje enigme kobnog procesa objektivacije — u duhovnim tvorevinama, u zamahu lirskog ushićenja, čovek prevazilazi razdvojenost a jedan od najsajnijih primera, prema njegovu mišljenju, lirika je Svetitelja iz Asiza.

Pogledajmo samo neke Berdajevljeve sudove u tom smislu: iz njih dobijamo metodologiju potrebnu za pristup ovoj lirici, iako ruski mislilac, prema sopstvenom priznanju, nije bio književni kritičar.

»Istorija hrišćanstva — kaže Berdajev — zna za jedan veliki lik i njega bi češće trebalo da se sete svi fanatici — to je svetački lik Franje Asiškog, najsavršenijeg sledbenika Hristovog. Sa Franjom Asiškim je dolazila radost, on je blistao u svetlosti i zveri su pred njim bivale mirne, priroda je razgovarala s Bogom i čitava se zemlja preobražavala sa dolaskom tog čoveka koji je zračio milost.« To neobično stanje, stanje dostignutog *preobraženja* zaista nas prati u lirici ovog pesnika, pa bi se valjalo zadržati na još nekim zapažanjima što ih je u svojim delima ostavio Berdajev. »U Franji Asiškom — nastavlja ruski mislilac — mi vidimo smisao religioznosti koja je u stanju da preobrazi zemlju i da je poveže s Nebom. On je bio strogi asketa koji je siromaštvo prihvatio i venčao se s njim kao s nevestom.« Međutim, asketizam svetoga Franje nije bio umr-

tvajvanje, ubijanje ljudskog, on u odricanju nalazi radost, on »tone u post i naslađuje se lišavanjima« kako se kaže kod jednog od istočnih Otaca Crkve. Zato bi valjalo imati na umu još jedno Berđajevljevo zapažanje: »Kod Franje Asiškog asketizam je ipak bio potčinjen najvišem stvaralačkom načelu, pozitivnom načelu, on je svoje siromaštvo *voleo* kao nevestu koja mu donosi neizmerna bogatstva. Franjo Asiški je bio siromah, ali ne đavolji, već Božji siromah — on nije bio od onih mračnih asketa koji su bili zaljubljeni u nebiće. On je voleo prirodu, radosti, zveri u šumi, on je upoznao druge svetove snagom ljubavi, a ne preko mučenja i lišavanja.«

Da bi objasnio to »stanje« — ono, dakle, koje i mi nastojimo da dešifrujemo — Berđajev se služi jednim primerom iz lirike Solovjova, koja je, naravno, dosta drugačija, ali je primer dobar za neko poredenje. Navlašćemo samo dve strofe iz Solovjova (u našem prepevu):

Gle, večno žensko silazi sada
I u telu svom netljenom hoda.
Blista u svetlu boginja mlada,
Nebesa tonu na pučini voda.
I svu krasotu Afrodite svetske
Koja je radost doma, mora i šuma,
Reći će nam njene krasote nebeske
Čistije, sjajnije — iznad svakog uma.

Razlika — barem ona najvidljivija — između duhovne lirike Solovjova i lirike svetoga Franje nije mala. Zapaža se kod ruskog pesnika kako je iskreni lirski dah previše »panteistički« rasplinut, dok se u Franjinoj poeziji može zapaziti naglašenija spiritualnost, ali se, naravno, Berđajev ne bavi striktno književnom analizom. Njega zanima stanje lirskog subjekta koji uspeva — kroz dah umetničke tvorevine — da nadiđe podvojenost na subjekat i objekat ili, drugačije rečeno, koji uspeva da se sjedini s Duhom. Uza sve razlike, dakle, bitna oznaka je ono što moderni tumači književnosti nazivaju pomalo neodređeno *metafizički kvalitet lirskog iskaza*. Taj kvalitet je dokaz postojanja onog znaka koji smo pominjali, iz njega se ima dalje objašnjavati stanje lirskog subjekta — u ovom slučaju stanje lirskog subjekta u lirici svetoga Franje.

2. Da bismo stigli do suštine značenja, do punijeg opsega zvučanja, zvučanja i značenja u ovoj lirici, ili do »poruke«, moramo odmah upozoriti na još neke momente. Prvo, kada se govori o lirici, o umetnosti uopšte, valja razlikovati dva prostora — prostor svetog i prostor profanog. I na nivou takozvane mitološke svesti ljudi su znali za tu razliku; nauka i kobni proces objektivacije su pošli drugim putem, ali su pesnici — stvaraoци uopšte — ostali na svoj način verni detinjstvu sveta. Zna se ona istina — u umetnostima nema *progres*a. Pesnici ostaju izvan i iznad profanog, čak i onda kada je profano tu kao neka vrsta dekora. Bez tog saznanja ne može se jasno odrediti ni to što je u ovoj poeziji, i u svakoj prvoj poeziji, njena *differentia specifica*.

Zadržimo se u tom smislu samo na još nekim odrednicama, na onim posebno koje nam pomažu da doživimo suštinu ove duhovne lirike.

Pesme i himne svetoga Franje govore nam da je svest lirskog subjekta resila problem podvojenosti između subjekta i objekta, ono intelektualno kao da se povuklo u drugi plan, svest je preobražena, a srce govori i postaje izvor govorenja. Otuda u duhovnoj lirici ona jednostavnost kojoj pesnička retorika nije ni potrebna, kao što joj nisu potrebna ni izveštačena pesnička sredstva. Lirski subjekat u tom stanju nadilazi pojmove kao što su život i smrt — to su granični pojmovi svesti — i dostiže stanje »ravnoteže« kada se duša oslobađa i razgovara s Bogom. Unutrašnje preobraženje pomaže da se iskorači u svet sakralnog-večnog, u svet slobode duše, kako je govorio Rilke. Subjekat u poeziji Franje Asiškog nije više u mreži kauzalnog — a o tome nam posebno govori njegova pesma posvećena bratu Suncu, o kojoj i ovaj puta imamo govoriti. Jer, pesničko delo tog pesnika samo je i sobom izvor — i biografija i hagiografija jednako nam u tome smislu mogu služiti kao *okviri*.

Da bismo približili tu ideju, pogledajmo i jedan drugi momenat, kad već pominjemo *hagiografiju*.

Mi, naime, znamo — barem bi se tako reklo — sve o hagiografiji kao svojevremenom proznom »modelu«; njene su mogućnosti izražavanja, kako se kaže, omeđene vremenom. Nama je poznata hagiografska »slika« stvarnosti, pa ipak stvari ne stoje tako prosto. Kada nam slikar ili kazivač prikazuju svetog Franju kakopropoveda pticama, ta slika nam u određenom smislu ne bi smela biti bez ikakve vrednosti — u sferi profanog ona malo, gotovo nimalo, znači, ali u sferi sakralnog ona ima jednu drugu dimenziju: znali su pisci hagiografija i slikari fresaka skoro sve o mogućnostima »modela«, ali su ostajali verni metafizičkim kvalitetima koji se tako — ili pesnički delom — mogu najpunije izraziti. Zato bi i »slike«, pa i metafore, šire u duhovnoj lirici trebalo doživljavati u tom smislu. Bez takvog se doživljaja ne može objasniti, dešifrovati pominjano stanje lirskog subjekta.

Do sada smo to »stanje« pominjali, opisivali, upozorili smo na neke njegove odlike, ali ćemo sada kazati onu, kako se barem nama čini, njegovu najvažniju, suštinsku karakteristiku. Ona prožima svu poeziju svetitelja i pesnika, njegovo delo u celini, ona je bila u pravom smislu stvarni sadržaj i njegove poezije i njegovog života.

Podsetićemo na neke primere hrišćanske duhovnosti koji su bili prisutni, a i sada su, i na Istoku i na Zapadu, koji su, slobodno rečeno, to što jesu — stanja nađene hrišćanske duhovnosti.

Mi znamo sve o junacima iz dela Dostojevskog, lako prepoznajemo polazišta njegovih grešnika i njegovih pravednika, istraživači su ustanovili čitav vokabular neke vrste »teologije« u delu velikog pisca — ali je ostao jedan problem kojim su se tek retki bavili, pa i oni nedovoljno. A problem je vezan za karakteristiku osnovnog *stanja* duha-duše i u poeziji i u spisima svetoga Franje uopšte. Usudio bih se reći da u njegovoj poeziji to zauzima centralno niesto. To stanje junaci kod Dostojevskog — posebno »starci« — nazivaju različitim imenima: radost, veselost srca, a najčešće *veselje u srcu*. Iako denominativi nisu dovoljni da otkriju dublju konotaciju pojma, jasno je da »veselje u srcu« nije stanje senzualne, čulne radosti. O njemu govori na početku romana sam starac Zosima — setimo se da ga onaj brbljivi sagovornik naziva »vitezom, pravim vitezom«, koji neutešnoj majci preporučuje da se veseli — »svaka travka, svaka bubica, mrav, pčelica zlatna, svi oni za divno čudo znaju put svoj,

iako uma nemaju«. Malo dalje on nastavlja: »Braćo, ljubav je učiteljica, ali je treba znati steći... Mladić, brat moj, ptice je za oprostjenje molio...« U romanu *Mladić* ta je »teologija« još šire prisutna: radost i veselje u srcu osjećaju svi koji su osetili breme greha, jer bez toga ne bi mogli opstati. Do tog se stanja stiže i kroz dobra dela, ali i posle sagrešenja. Ni Zosima ni drugi junaci, kao ni sveti Franjo, ne nude potpuna objašnjenja, ali jedno je jasno: to je stanje mira i ravnoteže između subjekta i objekta koje oni koji ga dožive osećaju sasvim dobro, kao što se oseća dan nasuprot noći, praznik nasuprot radnom danu. U poeziji Franje Asiškog to se stanje manifestuje na skali od tihe skrušenosti pod teretom greha ljudskoga do radosti i ushićenja koji se ne mogu porediti s onim što se pod sličnim razume u sferi profanog, svakodnevnog.

Tu je onaj »ključ« — upotrebićemo reč kojom se književni kritičari često služe — važan za razumevanje poezije: metafizička dominanta se mora tražiti po vertikali jer je sve, i čovek, i priroda i ptica u njoj, u planu milosti.

Kad smo doveli u vezu Franju Asiškog i junake Dostojevskog mi smo imali na umu ovo: *samo srcem čovek dobro vidi* — sveti Franjo Asiški tako je gledao. To je osnovno stanje i karakteristično raspoloženje koje prepoznajemo u njegovim pesmama: zanosne himne koje on peva Bogorodici ili bratu Suncu nisu *panteistički* nadahnute — u onom smislu u kojem se pojam *panteizam* kasnije upotrebljavao — ali kriju u sebi svu širinu onog »okeanskog« osećanja koje čoveka prati, koje ga je u svim vremenima pratilo.

3. Ako smo — a skromno mislimo da jesmo — ponudili neke oznake za tumačenje duhovnih dimenzija dela svetoga Franje, neke elemente potrebne za doživljavanje njegove poezije, onog što smo naslovili kao *poruka*, pozabavićemo se književnom analizom jedne njegove pesme, one najglasovitije njegove *Pesme bratu Suncu*. Klonićemo se takozvanog spoljašnjeg pristupa — elementi koje smo do sada isticali neka budu dovoljni u tom smislu — i krenućemo putem imanentne analize, kako vele moderni teoretičari književnosti. Stanje pesničkog subjekta odredili smo kao stanje koje poznaju istinski hrišćani, stanje mira-ravnoteže, kada se čovek miri sa sobom i sa — Bogom.

Čitajući savršeno dobro znake u svom vremenu, pesnik je vođen slutnjom o tome da istinski zov umetničkog mora da nadide horizonte vremena. Njegov humanizam je sveobuhvatan, on se napaja iz izvora Hristovog jevanđelja, on se temelji na etičkom maksimalizmu tog jevanđelja, vođen je takvim etičkim imperativom.

Pogledajmo samo neke, prema našem sudu bitne, elemente strukture pesme o kojoj govorimo.

Sasvim se lako raspoznaje uže poetsko, polazište, kakvo se najčešće sretalo u to doba. Naime, pesma je inspirisana **148.** psalmom, ali se ona odvaja od psalma, amplifikuje registar motiva i oblikuje se kao originalna celina namenjena horskom izvođenju. Taj je hor kažu, bio sastavljen i od kaluđera i od svetovnjaka, o čemu bismo posebno mogli govoriti. Lako se takođe uočava pesničko sredstvo koje je korišćeno — mislim na asonancu kojom se postiže sklad potreban pesmi — ritmička i melodijska dominanta, koja u strukturi ovoga dela ima veoma važnu ulogu. Ovo inače ustaljeno pesničko sredstvo pomaže komunikativnosti

i što je još važnije, ne komunikativnosti u uskom smislu reči, već komunikativnosti koja uspeva da nam prenese duhovnu poruku. Ta poruka sastoji se u onom što smo isticali ranije — u radosti, u »veselju srca« koje se napaja ne iz čula, već iz duha. Međutim, iako znamo izvor inspiracije — jedan barem, onaj biblijski — iako je »veseljenje srca«, tako ćemo sada kazati, dominantna, himna svetoga Franje nije panteistički rasplinuta, nije uobijačeni pesnički hvalospev već, i najpre, iskreno govorenje s Bogom. Njezina refleksivnost svedoči o strogo ličnom stavu, o stavu jedinice koja je neponovljivi čovek, onaj što ga samo Bog prepoznaje.

U sledećem sloju uočavamo ton himne i zahvalnice, ali ne one koja u klišeu ponavlja biblijske zahvalnice, već zahvalnice jedinice koja nalazi mir. Jer, smisao je poruke ako ga uslovno redukujemo — sve je od Boga sazdana, sve je tu, sve je jasno jer čitava evolucija teži — kako bi kazao Tejar de Šarden — onoj kosmičkoj tački koja je Hristos, Sin Boga Živoga.

Međutim, pesma svetoga Franje ne bi bila umetnički uspelo umetničko delo ako bi ponavljala opšte istine, makar one bile i *večne*. Ako lirski iskaz ne trpi nešto, to je svakako suma opštih mesta, pa se za to lako zapaža, i u zvučanju i u celini značenja, da pesnik ne ostaje kod tog, zadatog tona. Izdvojena suma značenja neprestano se množi sa zvučanjem, i obrnuto — asonanca, na primer, nije samo pesnički ukras već »tehnika« u funkciji umetničke lepote. Jer, ako bi se ostalo na opštim mestima, krug motiva bio bi brzo iscrpljen, kao što je to u brojnim pesmama.

Pogledajmo na trenutak registar bitnih motiva — sistem motiva koji su u pesmi relativno lako prepoznatljiviji.

Dva su posebno funkcionalno primerena i ugrađena u strukturu pesme — onaj s početka koji odzvanja zahvalnošću Bogu, intoniran kao divljenje i čuđenje, i onaj poslednji, sa samog kraja pesme, koji je prožet stišanim priznanjem, uvjerenjem da je sve obuhvaćeno ekonomijom spasenja, koje se pretače u ushićenje, što je samo reč koja nam amplifikuje metaforu o »veselju u srcu«, koje je hrišćaninu najveći dar. Naravno, ako bi se pesma posmatrala samo spolja, reklo bi se da u registru prisutnih motiva nema mnogo »jedinica«, ali to je privid jer se pomenuti registar u lirici ovoga tipa mora tražiti *po dubini*. Ova pesma tek u raslojavanju dakle, u duhovnom doživljaju, otkriva sve bogatstvo svojih motiva.

To nam može pokazati i pogled na takozvanu »sadržinu«; naravno, u lirici ovaj pojam jedva da ima nekog smisla, pa ipak — i o nečem sličnom može se govoriti.

»Sadržinskih« elemenata u bukvalnom smislu, naravno, nema, ali se refleksivnost neprestano raslojava, javlja se iz duhovnog stanja sjedinjavanja s Bogom, koje se odvija u milosti ljubavi. U tom smislu nije suvišno ponoviti da se u lirici ovakvoga tipa sadržina i forma stapaju. Može se — pomenimo samo još neke momente — raspoznati motiv »greha« i taj je greh opšteljudski; pesnik ga tako doživljava. Istina svetog Franje kao pesnika jasna je iz stiha u stih, iz strofe u strofu — to je istina koja prolazi neposredno kroz ljudska srca i u njima pali vatre vere i nade bez obala. Zato i njegove strofe zvuče tako svečano.

Hvaljen budi, Gospodine moj, zbog sestre nam Smrti
tjelesne
kojoj nijedan živi čovjek izmaknuti ne može.
Jao onima što umiru u smrtnome grijehu.
Blaženi koje snađe u tvojoj presvetoj volji,
Jer im druga smrt neće nauditi.

Ovde je misao svetoga Franje, ovdje je i lirska refleksija koja se ne može svesti na misao: tu je prvo i drugo, zajedno, kao reč, kao pozdrav, zahvalnica, kao uzdah ili molitva. I upravo u lirici svetoga Franje u jedno se stapaju reč i misao, refleksija i onaj molitveni stav kojim se najpre doseže do onog što tumači pesničkih tvorevina, u nedostatku boljeg izraza, nazivaju metafizičkim sadržajem ili metafizičkim »ostatkom«.

Ukazali smo, naravno, samo na neke odlike ove pesme. Ni jedno tumačenje ne iscrpljuje dubinu duhovne lirike, ta se dubina otkriva u iskrenom doživljaju koji je eho zvučanja preko kojeg se u lirici otkrivaju značenja.

THE POETIC MESSAGE OF ST. FRANCIS

Summary

The poems and hymns of St. Francis tell us that the consciousness of a lyric subject can resolve the problem of separation between a subject and object. The intellectual factor is relegated to secondary importance, consciousness is transformed, and the heart speaks and becomes a source of speech. This is the source of Francis's lyrics, as well as spiritual lyrics in general, a simplicity which dispenses with poetic rhetoric. The lyric subject surpasses the boundaries of notional consciousness and achieves balance when the soul is liberated and converses with God. An object in the poetry of St. Francis of Assisi is not within the causal network because the poet is freely speaking with God, singing with joy in his heart. Francis sees with his heart, because only with the heart can one see well. His message is that of a glad and joyful heart.